

RÚSSIA: ELS DOSSIERS SECRETS*

M. Dolors Genovès

(Cap de Programes d'Investigació Històrica de Televisió de Catalunya)

El desembre de 1993, Kyrill Anderson, director de l'arxiu de la Internacional Comunista, em feia el següent comentari: "Ara no podria autoritzar-te l'accés als dossiers d'Andreu Nin".

En dos anys el dossier personal de Nin havia fet un cicle complet: material classificat-desclassificat-novament material prohibit.

De l'apertura a les restriccions

Al llarg d'aquests dos anys que he estat investigant als arxius de Moscou he pogut comprovar, d'una manera molt directa, la diversitat d'instruccions i ordres que els responsables dels arxius han rebut. Les directrius han estat cada vegada més restrictives.

El període de la gran apertura comença a la tardor de l'any 1991, és a dir, després de l'intent de cop d'estat. L'ascens de Boris Ieltsin a la presidència de Rússia s'inaugura amb una insospitada política de portes obertes.

En concret, Ieltsin elabora dos decrets segons els quals "tots els documents anteriors a l'any 1943 deixaven de ser considerats secrets d'Estat". Ara bé, els decrets no anaven acompanyats de cap normativa sobre l'ús i l'accés. Cada arxiu era, per tant, lliure d'interpretar el decret presidencial.

Paral·lelament es fa una profunda reestructuració del fons documental i del personal que l'administra. Cal tenir present que durant 70 anys els camarades-documentalistes encarregats de catalogar i classificar milions de documents s'havien format en l'escola del silenci i el secret. La nova situació necessitava de personal amb una orientació diferent.

I, finalment, per controlar tot aquest oceà de documents, es crea una comissió estatal d'arxius dependent del Soviet Suprem.

A l'empara d'aquesta normativa es van poder fer els reportatges d'investigació històrica "Operació Nikolai" (1992) i "L'or de Moscou" (1994). El primer demostrava el complot, segrest i assassinat del líder marxista català Andreu Nin a mans dels serveis secrets soviètics. Però els documents més significatius, els que identificaven els autors de l'assassinat polític, no es podien consultar. El segell de "Secret" impedia l'accés.

* Text de la conferència llegida en l'acte de presentació de *Lligall* núm. 7 al Col·legi de Periodistes de Catalunya, el dia 14 d'abril de 1994.

És a dir, si bé el decret de Boris Ieltsin no contemplava excepcions, cada arxiu havia interpretat, segons els seus interessos, la norma legal. I l'arxiu del Ministeri de l'Interior –hereu dels fons de la GPU, NKVD i KGB– havia optat per la lectura restrictiva.

La investigació per poder aportar noves dades sobre el popularment conegut “or de Moscou” –les 510 tones d'or que el govern de la República va dipositar a la capital soviètica a canvi de subministraments bèl·lics– va topiar amb una dificultat encara més gran. 57 anys després, el tema encara era considerat una qüestió d'Estat i, per tant, m'era vetat l'accés a la documentació que es conservava a l'Arxiu Històric Militar.

L'única via possible era sol·licitar una autorització especial. Els tràmits i la negociació es van perllongar durant nou mesos.

No és gens fàcil consultar la documentació classificada, però la política de “glasnost” aplicada al arxius i anunciada públicament per l'administració Ieltsin va provocar una allau de consultes d'arreu del món. I, així, 1992 esdevé l'any de la febre: investigadors, historiadors, periodistes, editorials, fundacions, universitats i altres organismes dels Estats Units i d'Europa entren en contacte amb els arxius russos i amb milions de documents.

L'arribada massiva d'investigadors estrangers, la inicial avidesa per aconseguir el “document” –com més cridaner millor– i el ressò internacional van provocar enorme inquietud a Rússia. Citem només dos exemples.

Al final del 1991, la premsa italiana publica un document, procedent de l'arxiu del KGB, segons el qual el dirigent comunista Palmiro Togliatti va refusar intervenir l'any 1943 a favor de milers de soldats italians presoners a la Unió Soviètica. El document era autèntic, però mai va quedar prou clar si la interpretació que se'n va fer era correcta.

Més recentment, la divulgació d'un informe secret del 1972 sobre el nombre real de presoners de guerra americans capturats al Vietnam ha commocionat l'opinió pública als Estats Units. L'informe revela que no van ser uns quants centenars sinó 1.205 soldats. Per resoldre el conflicte polític que la qüestió ha provocat s'ha creat una comissió integrada per investigadors russos i nord-americans.

Segons les últimes notícies, un dels historiadors militars russos que integraven la comissió ha estat destituït perquè, davant les acusacions que el tema no avançava, es va atrevir a fer el següent comentari: “No avancem perquè la indústria americana amb interessos a la zona no vol que s'aprofundeixi més en el tema”.

Aquests dos exemples són puntes d'un iceberg que ha provocat un gran malestar entre els representants de la “intelligentsia” a Rússia. Inquietud que ha augmentat quan ha transcendit l'existència de contractes milionaris entre les institucions estrangeres, els arxius i les autoritats de Moscou.

Gairebé sempre es tracta de pactes de col·laboració cultural, habituals a Occident però que aixequen gran polseguera a Rússia.

Tres exemples més:

– L'estudi de la correspondència Stalin-Molotov, la política soviètica i la repressió durant els anys 30 serà editat en nou llibres per un equip d'investigadors de la Universitat de Yale.

– L'editorial americana Random House ha firmat un contracte amb l'arxiu del KGB per publicar cinc llibres sobre el contraespionatge soviètic.

– L'Institut Hoover (Stanford, EUA) i els arxius russos han arribat a un acord que preveu que l'Institut microfilmirà 25 milions de documents soviètics en cinc anys. A canvi, l'Institut americà enviarà els microfilms d'una part important del fons Trotski i dels serveis secrets del tsar. Però, segons algunes fonts, l'Institut el que fa és comprar els drets exclusius de reproducció.

La difusió d'aquestes informacions i contractes ha provocat entre els historiadors russos un gran malestar que ha estat utilitzat pels sectors més immobilitistes de la societat sota l'acusació "ens estan venent el patrimoni documental".

Fins i tot, s'ha arribat a dir, que s'estaven venent no fotocòpies sinó els originals. Això és del tot fals.

La doble tarifa

Ara bé, intentant fer un esforç per racionalitzar el que ha passat i continua passant, amb un control molt més sever, s'ha de dir que han coincidit un cúmul de circumstàncies que s'ha traduït amb l'anomenat "fenomen dels arxius de Moscou". La confluència dels següents factors l'han fet possible:

- Un fons inèdit de 200 milions de dossiers.
- Cap normativa que reguli l'accés.
- Una disminució dramàtica dels recursos assignats als arxius.
- Una aflluència massiva d'investigadors russos i estrangers.

Tret d'actuacions puntualment irregulars, la preocupació prové d'un fet irrefutable: els historiadors i els investigadors russos s'han vist discriminats en alguns arxius a favor dels seus homòlegs estrangers. I s'han vist relegats per una raó fonamentalment econòmica. Els arxius necessiten diners per funcionar i ni les universitats, ni les acadèmies ni els investigadors russos en tenen. El sou mensual d'un llicenciat pot ser de 5.000 pessetes.

Durant dos anys els ciutadans de Moscou han hagut de patir el fenomen de la doble moneda (ruble/dòlar) i de la doble tarifa, mecanisme que va acabar oficialment al desembre passat amb un decret governamental.

Així, de la mateixa manera que els vols interiors per als russos són molt més barats que per als estrangers, o hi ha una cua als Pizza Hut en rubles i una altra en dòlars, les fotocòpies als arxius tenen també doble tarifa: la dels investigadors de fora del país és en dòlars i més alta. Raó per la qual els responsables dels arxius han donat prioritat als treballs dels estrangers.

És el que passa també a la filmoteca russa de Krasnogorsk, prop de Moscou, dipositària d'un dels fons fílmics més importants del món. El 1992 el preu del minut era de 20.000 pessetes, un any després ascendia a 45.000. Totes dues quantitats van ser negociades, Televisió de Catalunya va pagar la meitat del que acostumen a pagar les televisions japoneses. Però, tot i així, la quantitat que abonen els russos és infinitament menor: 1.000 ptes. per minut.

Si la doble tarifa és un inconvenient insalvable per als investigadors russos, l'accés al material classificat amb la quantitat de gestions i despeses econòmiques que comporta es-

devé prohibitiu. Per poder aixecar el segell de secret d'aquests tipus de documents cal primer adreçar-se a la Comissió Estatal d'Arxius demanant autorització per consultar i fotocopiar els dossiers que prèviament l'investigador ha localitzat en els respectius arxius.

A partir d'aquí, cal anar supervisant com les gestions evolucionen, no està de més de conèixer algun dels integrants de la comissió per accelerar al màxim la burocràcia que continua essent típicament soviètica. Després per completar el cicle s'hauran d'abonar en dòlars les despeses burocràtiques, que sovint oscil·len entre els 1.000 i 2.000 dòlars.

Davant d'aquesta situació general de disparitat de criteris, entrebancs administratius i les veus contrariades de molts investigadors russos, durant l'any 1993 el parlament rus va aprovar dues lleis que regulen l'accés a la documentació.

La primera llei considera que el fons documental dipositat als arxius públics sigui accessible després de 30 anys amb l'excepció de tot allò que faci referència a la vida privada que no es podrà consultar fins passats 75 anys.

La segona llei estipula el que és secret d'estat i preveu que no es pot divulgar el seu contingut si representa un risc per als interessos superiors de Rússia. Tot dependrà, per tant, de la lectura que se'n faci.

Els arxius de Moscou

Fins ara, he explicat la reacció que ha provocat a Rússia el fenomen de l'allau d'investigadors que han començat a treballar en aquest fons de 200 milions de dossiers i l'evolució del marc legal. Però les dificultats i arbitrietats que, de vegades, es produeixen no han d'amagar una evidència molt més important: la catalogació impecable dels seus fons i l'assessorament especialitzat dels professionals dels arxius. El material reservat també hi consta, i si bé la consulta és limitada, els enunciats ja són prou significatius. Tot el suport és en paper, la informàtica encara no ha arribat però no trigarà gaire. Empreses informàtiques i arxius estrangers han començat a dissenyar la base de dades.

Vull acabar aquesta exposició fent una descripció detallada d'alguns dels arxius moscovites que he consultat. El criteri de classificació (tancats, de difícil accés i oberts a la consulta) té com a finalitat orientar als futurs investigadors que s'animin a emprendre aquesta aventura que és sempre apassionant.

Arxiu Presidencial (Arxiu del Kremlin)

- Fons: No és pròpiament un arxiu, sinó un fons documental on es conserva la documentació "excepcional" i més secreta, a la qual només hi ha tingut accés un cercle molt reduït de funcionaris. És a dir, és el material reservat dels secretaris generals del PCUS. Aquí hi ha els documents de treball del Politburó.

- Depèn directament de Boris Ieltsin. Durant l'any 1993 el controlava el general i historiador Dimitri Volkogonov (diputat del Soviet i ex-assessor militar del president).

- Accés absolutament tancat.

Boris Ieltsin utilitza aquest fons per obsequiar els mandataris en els seus viatges a l'estranger.

Tancats

Arxius del Ministeri de Seguretat

Arxius del Servei d'Intel·ligència Extern de la Federació Russa

– Fons: Tota la documentació del contraespionatge soviètic (Txeca, GPU, NKVD, KGB) al llarg de la seva història. Hi ha la correspondència i els informes dels agents destinats arreu del món. I també els informes de control als quals eren sotmesos. Per exemple, sobre el màxim agent que l'URSS va enviar a Espanya durant la Guerra Civil, Alexander Orlov, hi ha dossier DE Svied/Orlov i SOBRE Svied/Orlov. Generalment el nom que figura al dossier és el nom en clau que utilitzava l'agent per comunicarse amb Moscou-Centre. A més el fons està estructurat per països.

– Accés tancat al públic: Per obtenir el permís de consulta cal fer una sol·licitud als responsables de l'arxiu especificant tema i ús. Si l'autorització és concedida el centre assigna un funcionari del ministeri de l'Interior –generalment un ex-espia– que teòricament assessora l'investigador. L'usuari no pot consultar directament els catàlegs de l'arxiu. Un cop enllestit el treball, s'han d'abonar les despeses de l'assessorament.

La documentació original sempre s'ha de consultar davant del funcionari i en alguns casos es poden fer fotocòpies.

Arxiu del Servei d'Intel·ligència Intern de la Federació Russa

– Fons: Tota l'activitat dels serveis secrets soviètics dins les fronteres de l'URSS. Aquí hi ha la documentació relativa als processos i purgues dels anys trenta, els camps de concentració, els dossiers personals de les persones denunciades com a anti-soviètiques i el nom dels seus delators. S'hi pot trobar la correspondència censurada i que mai va arribar als seus destinataris espanyols (nens de la guerra, aviadors, mariners, refugiats) que després de la guerra civil van ser considerats enemics de l'URSS per les seves activitats anti-patriòtiques i, d'altra banda, informació sobre els membres de la Divisió Azul que van ser capturats i reclosos a camps de concentració.

– L'accés tancat. Cal seguir els mateixos mecanismes que a l'arxiu extern.

Accés difícil

Centre de Conservació de la Documentació Contemporània

– Fons: Comitè Central del PCUS 1952-1991.

Dossiers personals de la Nomenklatura

Correspondència

– Accés: molt limitat. Depèn de l'època marc de la investigació.

1952-1961. Es poden consultar les actes i les sessions preparatòries del secretariat.

1962-1981. Es poden consultar les actes.

Autorització especial per consultar les sessions preparatòries.

1981-1991. S'han començat a desclassificar els documents.

Al començament de 1992 es van fer una gran campanya d'obertura d'aquest arxiu. Durant aquests dos anys hi ha hagut denúncies de gestió irregular i van ser destituïts els màxims responsables.

Oberts al públic

Centre rus de conservació i de l'estudi dels documents de la història moderna

Ex-arxius centrals del PCUS i Institut Marxisme-Leninisme

– Fons: S. XIX.

– La documentació dels òrgans directrius del PCUS fins a l'any 1952 (Comitè Central i Politburó).

Hi ha microfilmats els protocols de les reunions del Politburó. Hi consta l'ordre del dia, els presents a la reunió, els informes i un breu resum de les posicions. Però els materials de treballs no consten. A moltes de les reunions hi figura "dossier especial". Això vol dir que la documentació es troba al Kremlin. Malgrat que el material més confidencial continua allà, al desembre havia començat a transferir-se per ordre de Boris Ieltsin part d'aquests dossiers especials. Els documentalistes del Departament de Política de Rússia em van assegurar que trigarien dos anys a catalogar aquest material.

– Dossiers dels principals dirigents i la seva correspondència (Lenin, Stalin, Kalinin, Molotov).

– Dossiers personals dels membres del partit. Hi ha 28, 5 milions de dossiers de membres del PCUS arxivats fins el 1972. Estan dispersats en 148 dipòsits. Accés limitat.

– Tot el fons de la Internacional Comunista (250.000 expedients) fins l'any 1943. Catalogats per seccions, països i delegats. Accés limitat.

– Joventuts Comunistes. Consulta lliure.

– Brigades Internacionals. És un dels fons més rics de l'arxiu i absolutament obert a la consulta.

– Característiques: s'han publicat 2 opuscles destacant els fons més importants i és, sens dubte, un dels arxius més importants de Moscou. A més els russos el consideren la "joia de la corona" pel seu modèlic funcionament i la comoditat de les seves sales.

Arxiu Militar Estatal de Rússia

Ex-arxiu Històric Militar de l'URSS

Fons: Història de l'Exèrcit Roig 1920-1940. Creació de l'exèrcit, unitats que l'integraven, serveis d'intel·ligència.

– Exèrcit Blanc.

– Guerra Civil espanyola:

El 50% de la documentació sobre la Guerra Civil espanyola és confidencial. Per poder tenir accés a la documentació del comissariat de Defensa del mariscal Voroxílov, que va controlar tota l'operació de subministraments bèl·lics, es va necessitar primer dema-

nar el vist-i-plau de l'Associació d'Historiadors Militars, i després traslladar l'assumpte a la Comissió d'Arxius. En el cas de "l'or de Moscou" la gestió va durar 9 mesos.

Arxiu Especial

– Fons: Recull tota la documentació que l'Exèrcit Roig va requisar quan va entrar a Berlín. És a dir, és un trofeu de guerra. En aquest fons divers s'hi pot trobar les campanyes que el comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya va dissenyar durant la Guerra Civil o informes sobre la División Azul.

Filmoteca russa de Krasnogorsk

– El fons d'aquesta filmoteca el formen 30.000 pel·lícules, és a dir, títols, el nombre de bobines es pot multiplicar fàcilment per deu. L'arxiu està perfectament catalogat per països i temes. Les condicions de conservació són òptimes i s'utilitzen copions de les bobines per treballar.

– Destaca tot el fons relatiu als països de l'òrbita comunista i l'enfocament que es dona dels països capitalistes.

– Cal fer una menció especial al treball que el càmeres soviètics van fer durant la Guerra Civil espanyola. Moltes d'aquestes imatges són inèdites.

La Filmoteca Espanyola va iniciar contactes amb la russa per intercanviar material, però, segons em va comentar la directora de Krasnogorsk, la qüestió va quedar paralitzada. La Filmoteca Espanyola ha elaborat durant 8 anys un catàleg de totes les imatges de la Guerra Civil disperses per les filmoteques del món, però no s'ha pogut publicar per falta de pressupost.

Bé, espero que la meua experiència us pugui ser d'alguna utilitat i que aquest esbós de la situació dels arxius russos, si més no, us faci atractiva la idea de capbussar-vos en aquest oceà turbulent.

Gràcies.

RESUMEN

Con los conocimientos y la experiencia obtenidos como investigadora en los archivos de Moscú con motivo de la preparación de dos reportajes históricos para TV3-Televisió de Catalunya, la autora explica la evolución reciente de los archivos rusos, de la gran apertura en otoño de 1991 a las restricciones provocadas como reacción al alud de investigadores extranjeros que han comenzado a trabajar y explotar los 200 millones de dossiers vírgenes, contextualizándolo con los cambios del marco legal que dicho proceso ha conllevado.

Como colofón, muestra una descripción de algunos archivos moscovitas que ha consultado, detallando los principales fondos que contienen y las peculiaridades actuales de acceso a la documentación.

RÉSUMÉ

A partir des connaissances et de l'expérience acquises lors d'une recherche effectuée aux archives de Moscou pour préparer deux reportages historiques pour la chaîne de télévision TV3-Televisió de Catalunya, l'auteur explique l'évolution récente des archives russes, de la grande ouverture en automne 1991 jusqu'aux restrictions causées par la réaction face à l'invasion de chercheurs étrangers ayant commencé à travailler et à exploiter ces 200 millions de dossiers vierges, en la plaçant dans le contexte des changements que ce processus a entraînés au plan légal.

A titre d'exemple, elle décrit certaines des archives moscovites qu'elle a consultées, en donnant les détails des principaux fonds ainsi que les caractéristiques actuelles de l'accès à la documentation.

SUMMARY

On the basis of the knowledge and experience gained whilst researching the Moscow archives to prepare two historical reports for TV3-Televisió de Catalunya, the author describes the recent development of the Russian archives, from the liberalisation of autumn 1991 to the restrictions imposed as a reaction to the flood of foreign researchers who arrived to work on and exploit the 200 million untouched files. This is set against the changes to the legal framework which have come about as a result of this process.

She then describes some of the Moscow archives that she consulted, giving details as to the main documents they contain and the way in which the documentation can currently be accessed.